

ПЪТЯТ НА СЕЛО ПАВЛИКЕНИ КЪМ ГРАДА

Павликени е селище, разположено в плодородната долина на р. Росица. Съществуващо от дълбока древност, селището получава името си от павликянството – едно от най-значимите средновековни социално-религиозни движения на селските маси в Европейския Югоизток. Освобождението от османско робство през 1878 год. бележи нов етап в развитието на Павликени. В резултат на вътрешни миграционни процеси и аграрния преврат, етническият облик на селището се променя изцяло. Павликени било заселено с будни български домакинства от съседните села и Балкана.

Периодът от 1878г. до 1943г. е един от най-интересните и най-интензивните периоди на развитие в многовековната история на Павликени. За тези 65 години селището преминава през етапите на сериозно стопанско развитие, многократно се увеличава броят на жителите му, настъпват съществени обществено-политически изменения, променя се социалният облик на Павликени.

Предмет на настоящата тема е развитието на селището от гледна точка на строителството и архитектурата – кога и как са построени първите обществени сгради, как се оформят жилищните квартали, етапите на благоустрояване, както и настъпилите промени в бита на хората. Тези въпроси са били частично застъпени в отделни изследователски теми за историята на Павликени (1), но няма цялостно проучване на пътя, който извървява малкото полско селце за да стане един съвременен и устойчиво развиващ се град. Промените в градоустройствения облик на Павликени са и едно от неуспоримите доказателства за предприемчивостта и трудолюбието на местното население.

Първите десетилетия след Освобождението на България от османско владичество са особено важен период в цялостното историческо развитие на Павликени. Това са първите трудни и съзидателни години, когато е трябвало да се преодолее вековната изостаналост и да се положат основите на едно качествено ново социално-икономическо обществено развитие. От първата генерация на новите заселници зависели посоката, темповете и първите стъпки в изграждането на Павликени. Тяхната находчивост, интелект и прозорливост предопределили много от последвалите събития и етапи в израстването на селището

Разположено в един от най-плодородните земеделски райони на север от Балкана, за кратко време Павликени изпреварва съседните села в своето развитие. В края на XIX в. капиталът навлиза осезателно в стопанския живот на селището и спомага то да се оформи като център за околните села. Тъй като наоколо нямало друго утвърдено средишно селище, а най-близките градове са на разстояние от 40 до 80 км, Павликени постепенно приема нови функции. Със създаването на съответните

административни, стопански, съдебни, медицински, просветни и други служби, Павликени окончателно си извоюва правото на естествен административен, стопански и политически център на около 30 селища в района. Така съвсем естествено през 1894год. Павликени става околийски център на 28 селища, обхващайки 697 кв.км площ с население 36 120 души.(2) Няколко са основните фактори за бурното развитие на Павликени в края на XIX и началото на XX век – установяването на околийския център, прокарването на Централната ж.п. линия София - Варна и откриването на седмичния селскостопански пазар.

За първите години от историята на Павликени разказва съвременника на тия събития даскал х. Стоян Дончев :

“... До Освобождението ни селото е имало около 80 къщи само турци. До 21 юни 1877г. в Павликени имаше турско управление. На 21 срещу 22 юни с.год. турците избягаха и изоставиха без хора селото....

На 24 юни 1877г. сутринта руските войски начело с патрулите си влязоха в Павликени, минаха из него без да спират и стигнаха Бяла черква, където бяха тържествено посрещнати от населението, начело със свещеници и хоругви. Така Павликени доби своята свобода.

От 23 юни 1877г., когато избягаха турците, до август 1878год. Павликени беше пусто. Идваха селяни от околните села, ограбваха каквото може да се задигне и разрушаваха къщите, да не се заселва наново това село. Но през зимата на 1877-78г. дойдоха бежанци от Тракия и къщите, в които прекараха зимата, останаха запазени, а останалите сгради и огради се окончателно разграбиха и разпиляха.

През м.август 1878г. турците, които бяха избягали, се завърнаха, но не влязоха в Павликени, защото къщите им бяха разрушени, а останаха с колите си на лагер край селото на Долна поляна,..... Стояха там няколко дни, оплакваха съдбата си, влязоха после в селото обикаляха дворовете си, поплакаха си и почнаха да си правят земянки и да си поправят къщите. Така прекараха зимата на 1878-79г и през пролетта почнаха да продават имотите си и да бягат за Турция. Дойдоха от околните села българи, закупили имотите на турците и така се засели Павликени само с българи.....” (3)

Съвсем естествено важно значение оказват находчивостта и предприемчивостта на първите новозаселили се жители. Един от тях е установилият се на 8 март 1878 год.млад и енергичен земевладелец Атанас х. Славчев – син на Славчо х.Паскалев, известен търновски занаятчия, търговец и лихвар. Почти всички по-важни събития, станали в Павликени по това време, както и построяването на по-важните обществени сгради и институции, са свързани с неговото име. Създаването на х.Славчевия чифлик запазва Павликени като административна структура, тъй като вероятността земището му да бъде заграбено от околните села е била съвсем реална.(4)

Атанас х.Славчев създава на площ повече от 4000 дка собствен чифлик, който обхваща земищата на четири съседни села – Павликени,

Бяла черква, Стамболово и Михалци. По време на османското владичество тези земи са били под управлението на Етем бей, с когото Атанас х.Славчев бил личен познат. Вероятно предприемчивия българин е получил от бея документ-пълномощно за попечителство над чифлика. В архивите има запазени такива пълномощни на бягаци и изселили се по време на войната турци, с които те преотстъпват земите си. Атанас х.Славчев узаконява собствеността си върху Етембеевия чифлик в първите години след Освобождението чрез Временната комисия по турските имущества.(5)

Принадлежността на павлиненчани към православната вяра, както и религиозните им убеждения и традиции, пораждат необходимостта от обособяване на църковна енория и построяването на духовен храм Идеята за построяване на църква в Павликени възниква в първите следвоенни години, но се реализира през 1882 год.

Под ръководството на първия павликенски свещеник Иван Пенчев, със съдействието на първите църковни настоятели Пеню Устапенев, Иван Тумбев, Васил Граматиков и с помощта на православните християни една година по-късно черквата е построена. Изграждането на храма струва на селото 70хил.лв, които жителите събират помежду си. Майстор строител е Уста Генчо от с.Скорците, Тревненско, но в работата му помагали почти всички павликенчани. Дворът, в който е построена черквата, е принадлежал преди Освобождението на Етем бей, който продал имота си на хаджи Славчо, а неговият син Атанас х.Славчев подарил на Павликенската община. (6)

В спомените на стария павликенски учител и основател на читалището х.Стоян Дончев, изграждането на църквата се съхранило така:

“...През 1879/80 г. селяните се замислиха и за църква. Средства нямаше. Започнаха да събират пари. Кой каквото можеше даде, но не се събраха достатъчно пари. Свика се общо селско събрание, което определи: заможните да дадат по 60лв, средните по 40лв, а по-бедните по 20лв. Така и с първите събрани суми се събра общо сума 12хил.лв Постройката на църквата започна през 1882 г. и се довърши същата година и на 21.XI.- Въведение Богородично или на 22.XII.- Игнажден, се освети от Търновския митрополит Климент. Имаше много хора. Всеки искаше да види. Владиката Климент държа прочувствена реч. Такава реч не бяхме слушали от 1876г., когато на Великден Бачо Киро държа своята последна реч в Бяла черква. По направата на църквата най-голяма дейност проявиха Иван Драганов, Стоян Узуна, Петър Ив. Тончев, Илия дочев, Иван Моминчето, Уста Пеньо, Димитър Стоянов Лясковчанина, Иван Мандев и Вичо Тончев. За свещеник, преди още да се направи църквата, бе ръкоположен Иван Пенчев от Бяла черква, ученик на Бачо Киро. Баба хаджийка х.Славчева и дядо х.Славчо бяха ктитори на църквата...” (7)

Официалното освещаване на Божия храм става на 20.XII.1882 г. на празника на Св.Игнатий. Търновският митрополит Климент изнася проповед за християнския морал и обявява патрона на черквата - Св.

Богородица. В чест на Светата Майка вече 122 години празникът на Павликени се чества в деня, в който православната църква е посветил на Рождеството на Пресвята Богородица - т.н. Малка Богородица на 8.IX. (21. септември по стар стил)

Безспорен трамплин за икономическото развитие на Павликени още в началото на XX век, е прокарването на Централната ж.п. линия София – Варна и определянето на Павликени като една от нейните гари. Това променило основно хода на развитието на селището и предопределило по-нататъшната му история. Официалното откриване на Централната ж.п. линия София – Варна става на 8.11.1899 год., но построяването на Павликенската гара, сградите на ж.п. станиците в района, кантоните, техническото усъвършенстване и разширяване на материалната база започва през първото десетилетие на XX век. (8) Павликенската гара е построена в началото на века върху подарена земя на Атанас х. Славчев. Доказателство за това е, че в първия и запазен най-стар градоустройствен план на Павликени от 1905 г. сградата на ж.п. гарата е отразена. Благодетелят на града Атанас х. Славчев подарява и част от земята върху която се оформя задгаровия площад. Постепенно в района на гарата се изграждат втора и трета ж.п. линия, изкопава се кладенец за питейна вода, подменят се част от траверсите. Разширява се и се благоустроява районът, необходим за товаро-разтоварни дейности. През 1923 г. на ж.п. станция Павликени се прокарва и четвърта ж.п. линия. През 40-те години за нуждите на IV военно поделение е построено ж.п. отклонение до същото. (9)

Една от най-красивите и интересни в архитектурен стил обществени сгради в Павликени е построената през 20-те години сграда на Популярна банка. Сградата е с характерна висока кула, в която през 1929 год. е инсталиран часовник. Механизмът е доставен и монтиран от пловдивския часовникар Таквор Гарабедян. През 1935 год. в същата сграда се помещава новооснованата Народна кооперативна болница. Част от помещенията се използват като търговски обекти и изкупвателни пунктове, по-късно сградата отново е превърната в банка. (10)

Оценявайки потребността от просвета и образование, трудолюбивите и будни павликеничани устроили своето първо светско българско училище през 1880 год. Поради липса на сграда през първите няколко години децата учели в частни плевни и приспособени помещения, като се налагало често да се местят от една къща в друга. Острата нужда от училищна сграда мотивира кметството и обществеността да бъде построено първото павликенско училище. Строителството му започва през 1886 год. и е завършено само за една година. Училището имало четири класни стаи, стая за учителите, за прислужника и голям коридор. (сградата се е намирала на местото на дн. поща). (11)

В спомените на даскал Стоян Дончев Сейков (един от първите учители) тези събития изглеждат така:

“...Старото училище, което е край църквата, бе второто след църквата общинско здание. Построй се на 1886 год. През учебната 1886-1887 год. в това здание учителствувах само аз с IV отделение. На следващата година дойдоха А.Бакалов и А.Кожухаров...” (12)

Само след шест учебни години и тази сграда се оказва тясна за нарасналия брой ученици и паралелки. През 1907г. Министерството на просвещението разрешава в Павликени да се разкрие прогимназия с пълен курс на обучение. Учениците само от прогимназиалните класове вече били 107, а класните стаи отново не достигат. През същата 1907 год. с изключителната настоятелност на кмета Йордан Ст.Узунов е построена нова двуетажна училищна сграда. В новото училище децата на Павликени вече имат 13 класни стаи, физкултурен и театрален салон (дн. това е сградата на Основно училище “Св.Кл.Охридски”). За известен период от време училищната сграда и особено театралният салон са се използвали и от местното читалище “Братство”. (13)

Развитието на Павликени след края на Първата световна война в стопанско, административно и културно отношение, както и увеличеният брой на населението пораждат необходимостта от по-висока степен на образование. В Павликени се заражда широко обществено движение за разкриване на гимназиални класове. Първият гимназиален клас с две паралелки започва през учебната 1920-21год., но в сградата на Основното училище. Съвместяването на двете учебни заведения в една сграда породило сериозни проблеми. Независимо, че учители и ученици полагали усилия за благоустрояване на училищната сграда и двор, недостигът на класни стаи ставал все по-осезателен. През пролетта на 1921 год. е организирана първата трудова седмица с участието на ученици за благоустрояване на училищния двор и за направа на оградата.(14)

Необходимостта от нови учебни сгради наложила избирането на общинска комисия, която на 31 май 1919год. определила два нови парцела за училищни дворни места – в кв. VII от регулационния план на Павликени за ново квартално училище и в кв. 49 на същия план за сграда на новооткритото Промислено Коларо-бъчварско училище (дн.уч-ще “Ил.Златев”) С протокол №8 от 18.04.1923г. училищното настоятелство решава да се откупят дворните места на Никола Русев, на Илия Драганов и на братя Радеви, които се отчуждават за училищен двор и за построяване на новата гимназия в Павликени. (15)

На 9.09.1923г. е положен основният камък на кварталното VI класно училище в кв.“Балканджи махала”. На 2.08.1924г. е приета основната работа на новия строеж, а няколко дена по-късно училищното настоятелство сключва договор с архитект Хр. Дандалов – предприемач, за довършване на училищната сграда.(16) В новопостроеното училище учебните занятия започват през учебната 1924-25год. Новата сграда вече разполага с 8 класни стаи, една учителска, една дирекция и стая за помощния персонал. Бързо увеличаващият се брой на учениците предизвиква сградата да бъде разширявана и достроявана още два пъти.

През 1932г. е сключен договор с Тотю Симеонов за строеж на 4 класни стаи в южното крило – по две стаи на всеки етаж, а през 1937год. са построени нови 4 класни стаи, обособени като пристройка към същото южно крило. Кръщаването на гимназията на името на княгиня Мария – Луиза става на 30 май 1937 год. (17)

Потребността на павликенчани за просвета и стремежът им техните деца да получат образование и възпитание водят до откриването на нови учебни заведения през 30-те години на XX век: Държавно земеделско училище (1921г.), Практическо търговско училище (1921г.), Практическо коларо-бъчварско училище (1927г.) и Девическо професионално стопанско училище (1930г.) Задължение на общината и на кметската власт било устройването на тези учебни заведения в подходящи сгради.

Павликенският общински съвет с протокол № 33 от 14.11.1924г. взема решение за откриването на Зимно земеделско училище и за построяване на необходимата му сграда. Подобно решение взема и Павликенското училищно настоятелство (18), но тези решения се осъществяват едва през лятото на 1929 год., когато на 19 август е положен основният камък за Земеделското уч-ще. То е държавно и Министерството на земеделието е отпуснало 200 хил.лв, като в предни години вече били купени строителни материали за 150 хил.лв.Сградата е проектирана първоначално с 8 класни стаи и 4 други помещения. До построяването на сградата учениците на земеделското училище се обучават в стаите на Павликенското основно училище. По-късно към училището е построен и училищен пансион. (19)

Държавното коларско практическо училище първоначално се помещавало в Бяла черква, но през учебната 1932-33год. е преместено в Павликени и е настанено в помещенията на тогавасъществуващата Тютюневата фабрика “Хоризонт” (в района на Мандевската градина). Необходимостта от самостоятелна училищна сграда налага на 15.05.1938г. да се събере комисия в състав: директора Сейков, кмета на Павликени Григор Писарев, общинските съветници Петър Рачев и Стефан Колчев, както и инспектор от МТПТ. Тази комисия определя местото за строеж на училището на ул. “Ловец” – в новия и все още незастроен квартал на Павликени. На 20.08.1939г. започват изкопните работи по строежа, а на следващата година, на 21април официално е положен основният камък (20) На тържеството присъствуват Никола Захариев – зам.председател на XXV Народно събрание, Н.В.Преосвещенство Великотърновския митрополит Софроний и много гости. Прочетеното послание от директора на училището е положено в основите на сградата. Първият корпус на училището е готов през 1941 год. и веднага започва преместването на училището. Вторият етап за довършване на сградата е в изпълнение на министерско решение, публикувано в ДВ, бр.219 от 27.09.1940г. Предприемачите, които се заемат със строителството на сградата, са Васил сираков от Габрово и Рачо Делиев от Тревненско. Официалното предаване на основния корпус на сградата е на 4.03.1942г., но само един месец по-

късно започва да се строи ново крило на сградата за учебни работилници.
(21)

Общинското девическо практическо училище (шивашко) е създадено на основание на Предписание №3238 от 18.09.1928г. на МТПТ и на Заповед № 1605 от 1928г. на същото. Първоначално новото училище също използва сградата на Основното училище, но няколко години с решение на училищното настоятелство е преместено в сградата на Ловния дом в Павликени, където се утвърждава като самостоятелно.(22)

За 65 годишния си период на развитие – от Освобождението до обявяването му за град, Павликени изпреварило съседните села и по броя на населението. Докато през 1880 год в селото живеели едва 580 души, през 1887 г.-1192, през 1890 г.-1314, през 1900г.-1744, през 1926 г.-3906, а по време на Втората световна война броят на павликенчани достигнал 5000.(23) В Павликени се преселили бедни селяни от околните полски села на В.Търновския край; цели фамилии от Балканските селца и паланки на Габровско, Дряновско, Севлиевско и Ловешко,а след войните 1912-1918г. и тракийските бежанци от Одринска Тракия. Всички тия новозаселили се българи оказали своето благотворно и трайно влияние в развитието на селището. Те строяли къщите и уреждали живота си според собствения вкус и мярка, участвали в благоустрояването на селището,а така постепенно предавали на Павликени специфичния му облик.

Първите преселници от планинските и полупланински райони, които идват в Павликени, се заселват в един квартал.. Това е районът, в западна посока от днешния център, по пътя за селата Недан и Бутово, където преди Освобождението са живяли черкезки семейства, или т.н.Черкезка махала. Обединени от общия си родов и социален произход, те се заселвали един до друг. В повечето случаи това били преселници от Дряновските села Цинга, Керека, Геша, от Габровските махали Тъпанарите, Никоевци, Свирците и от Севлиевско. В случаите, когато преселниците са от една фамилия, заселването им един до друг е било неписано, но без изключения спазвано правило. И тъй като само за няколко години махалата се заселила изцяло с българско християнско население и то предимно преселници от Балкана, много скоро хората започнали да я наричат “Балканджи махала” - така, както е известна в Павликени и в наши дни. (24)

Преселването на нови заселници в този край на селището и увеличеният брой на жителите му, построяването на нови къщи и разпределението на земята на дворни парцели, както и прокарването на улиците, води до оформянето на един немалък селищен квартал, който става важна част от градоустройствения план на Павликени през ХХ в.

Мотивирани от възможността да се занимават със земеделие или да открият своя занаятчийска работилница; улеснени от оформилия се Павликенски пазар, където да пласират стоката си - семействата от Балкана се установяват в Павликени с много надежда за по-добър живот. Постепенно новите заселници - балканджии започват да заемат и други райони на Павликени, вече не са така компактно, както първите заселници

в Балканджи махала. По-заможните купуват дворове и започват да строят къщи в района около църквата и около площада. Тук може да се посочи като пример заселването на братята Ботьо и Ганьо Станеви, родом от Габровското село Никоевци. Синовете от двете семейства (осем първи братовчеди) си построили къщите един до друг на дн. ул."Ал..Стамболийски" - срещу църквата. Къщите им са типични за епохата - двуетажни, изнесени непосредствено на улицата с търговска цел, с дюкян на първия етаж и стаи за живеене на втория, с малки китни балкони, а дворчетата са малки и се намират зад къщите. Наследниците на този голям род, т.н. Ганеви и днес живеят в Павликени (25)

Един от потомците на тази фамилия - Мянко Ганев Станев (род. 1900г. - поч. 1994г.) разказва историята на своето семейство така:

"... Родът ни е от Балкана - с.Никоевци, Габровско. След Освобождението дядо ми Станьо се преселил тук. Като чули, че руснаците приближават, турците бързали да бягат и продавали евтино имотите си. Така дядо много изгодно купил 4 дка двор за 200 гроша. Наистина къща нямало, турчинът живеел в едно копторче и дядо със семейството си също живял в него близо една година, докато се реши ще стане ли село Павликени или не - по този въпрос се спорело с Бяла черква. Когато се решило, че ще има село, съборили къщата на Балкана, превозили материалите тук и с тях построили две стаички и едно дюкянче. По същия начин се преселили и други фамилии от Габровско, от Дряновско. Балканджиите заварили само чифлика на Хаджиславчев, останалото било празни коптори на избягали турци..... Та в това дюкянче баща ми продавал всичко - било аптека, и бакалия, и хан на всичко отгоре. Чичо ми пък отворил кръчма. Полека-лека търговията им потръгнала и докато в началото дядо и двамата му сина нямали никакъв имот, по-късно стигнали до 300 дка....

...Почти всички, които се преселваха от Балкана, почваха или занаят или търговия. Имаше и такива, на които не им прилягаше нищо и те живееха по-бедно. Пък и мерак няхаха, а занаят без мерак не може.... Баща ми почина през 1921год., но ние още 10 години продължихме да живеем петима братя заедно. Когато се ожени и най-малкият ни брат, се разделихме по братски - в един двор построихме пет къщи, като си помагахме един-друг кой с каквото може. Така се разрастваше селото. Дойде бащата отнякъде, струпа една къщичка и живее там. Пораснат синовете му, оженят се, отделят се, построят си нови къщи и т.н. През 1943г., когато стана град, Павликени беше едно от големите села. Имаше земеделци, търговци, занаятчии - шивачи, обушари, сарачи..."(26)

Важно но място в стопанската структура на Павликени заема търговията. Павликенският пазар е единственият в района, който се провежда във вторник и тази традиция се спазва вече повече от 100 години. Той привлича търговци от няколко съседни околии. През него преминава търговският поток на стоки от Балкана към Свищовското и Русенското пристанище, както и от околните градове и села. Разраства се търговията със зърнени храни, яйца, птици, вино, десертно грозде, захарно

цвекло, соя и др. Развитието на железопътния транспорт създава условия за развитие на търговията към и от Варна и София. Започнала като износен пункт ж.п.гара Павликени скоро се превръща във важен разпределител и доставчик на манифактурни и колониални стоки

Благодарение на развитието на търговията, успоредно с развитието на селското стопанство и занаятчийството, от 1910 до 40-те години населението на Павликени се увеличило три пъти. Перспективата за бъдещето на селището като търговски център била оценена най-напред от жителите на Дряново и околните села, които започнали да се заселват в Павликени и да откриват свои дюкяни в центъра му. Постепенно земеделските стопани били изтласкани към периферията на селището, а центърът бил зает от преселници, занимаващи се предимно с търговия. Появили се много нови магазини и търговски складове, които през 1937 год. достигнали 173 броя. (27)

Друга компактна маса новозаселници са тракийските бежанци от Одринска Тракия. В Павликени идват предимно жителите на тракийското с.Търново, Одрински вилает, които се устройват в селището предимно след края на Първата световна война.(28) За устройването на тракийските бежански семейства Павликенският общински съвет решава да раздаде парцели земя в кв.”Варуша”-кв.71-72. Първите терени са определени веднага след войната, когато пристигат и част от бежанските семейства. С увеличаване на техния брой, нараства нуждата от нови парцели земя. По времето на кмета Георги Стоянов (Протокол №1 от 11.01.1921), Павлик. Общински съвет решава да парцелира и кв.70, като наличните там дворове се разделят по на две, за да се даде възможност на повече бедни и бежански семейства да се устроят. (29) Процедурата за настаняване на бежанците продължава и през 30-те години на основание на Закона за уреждане собствеността върху държавни и общински имоти, дадени или завзети за нуждите на бежанците. Подобно разполовяване на дворни места става и в кв.69 през 1924 г. по времето на кмета Иван Вълчев (Протокол №33 от 14.XI.с.г.) (30) Всяко семейство получило дворно място от около 800 – 1000 кв.м., в което изграждат новите си домове. Първоначално това са набързо построени кирпичени ниски стаички, в които се приютяват семействата. По-късно и постепенно до към 40-те години бежанците успяват да си откупят имотите и започват да строят нови и стабилни къщи със стопански пристройки към тях.(31) Заемането на съседните парцели в близост един до друг (кв. 69-79) оформя т.н. “Бежанска махала” в кв.”Варуша”.

Идеята за обявяване на Павликени за град възниква през 1935 год., но усилената работа за благоустрояване на селището започва още през 30-те години на ХХв. На 23.03.1932г. за кмет на Павликени е избран Генчо Сл. Добружалиев (род.1898г.) По време на неговото кметуване до 23.09.1934г. е направен нивелационният план на селището, шосиран е пазарният площад и за първи път се поставят 5 хил.м. бетонни бордюри, открита е сградата на Коларо-бъчварското училище.(32)

След 19-майския преврат през 1934г. към Община – Павликени са присъединени селата Патреш и Стамболово. Населението на съставната община през 1934г. е 8144 души, а територията, която заема 67588 дка. Управлението на общината се поема от Засилена селска общинска управа, начело с назначавани от централната власт кметове.

Първи назначен кмет на Павликени бил Анастас Симеонов Куюмджиев (род.1906г. в гр.В.Търново – завършил “правни науки “ в Софийския държавен университет)(33). Като кмет на Павликени той има два мандата - от м.ІХ.1934 до м.ⅧІІ.1937г. и от м.ⅧІІ.1940г. до м.ІІІ.1943г. През тия два мандата в Павликени са построени следните обществени сгради - кланница, люпилня, трапезария на гимназията, изградена е Печорската чешма, поставени са бордюри по улиците, бетонирани са алеите на централния площад. С протоколно решение №3 от 11.02.1935 год. за първи път са наименовани улиците на селището. От името на кметската управа са направени предложения до висшестоящите органи за откриването на околийски съд, за пълен курс на обучение в гимназията и за обявяване на Павликени за град.(34)

Вторият назначен кмет на Павликени е Григор Ан.Писарев – (род.1890г., завършил висше търговско училище в Берлин) управлява селището от м.Х.1937г. до м.ⅧІІ.1940г. По негово време започва строежа на новата сграда на Държавното коларо-бъчварско училище, определят се местата за строеж на читалище и на общински дом, открива се Военно поделение и редовен ⅧІІ клас на гимназията, огражда се и се залесява стадиона и се оформя парка около него. Продължава работата по водопровода на селището, който е започнат още през 1927 год.

Павликенската засилена селска управа през м.април 1938г. решава ежегодно 1/10 от бюджета на общината да се заделя за изпълнение на Програма за благоустрояване на селото. Тази програма предвижда поставяне на бордюри, застилане на улиците с паваж и бетонна покривка, канализиране на улиците и частните имоти, коригиране на дерето. С решения на Засилената селска общинска управа се разрешават и въпроси, свързани с благоустрояването и на съседните села Стамболово и Патреш, проблеми на образованието, молби и жалби на селяните.(35)

Усилена работа за благоустрояване на селището се извършва през 40-те години, когато кмет на Павликени е Анастас Куюмджиев (неговия втори мандат). Общинската управа през този период е в състав: П.Рачев, Ст.Мандев, П.Вачев, Ст.Колев, П.Петров, Г.Тропчев, Хр.Корфонов, П.Стаев, З.Иванов, д-р Куприевич, Т.Тотев, П.Пенков. През 1942 год. общинското управление получава разрешение за строеж на читалище, за сграда на общината, за обществена баня и фурна. През 1943 г. с цел благоустрояване на Павликени са изразходени 2 286 хил.лв, които се разпределят както следва:

- за изравняване и поставяне на бордюри и плочки –172 хил.лв;
- за застилане на улиците с трошляк – 900 хил.лв;
- за довършване на улица “Васил Левски” – 314 хил.лв;

- за разширяване на водопровода по нови улици – 900 хил.лв;
- за ел.енергия и за разширяване на ел.мрежата – 1 382 753 лв; (36)

В благоустрояването на Павликени непосредствено участие взема цялото местно население. На заседание на Павликенската местна управа по т.2 (Протокол №3 от 19.02.1942г.) във връзка с построяването на общинския дом, читалище, баня, квартално училище, паметник на загиналите във войните, за канализиране на дерето и т.н. се взема следното решение: “... Да се обложи населението на Павликени с доставка в натура на 2 200 куб.м. чакъл и пясък (или равностойните им пари)...” (37)

В същия смисъл и предназначение през м.април 1943 год. общинската администрация решава: “...за отработване на временна трудова повинност да се извикат всички мъже от 20 до 45 години, като пешаците работят по 10 дни, а коларите – с колите по 5 дена...” По това време в Павликени е имало подлежащи 615 пешаци, 147 колари, които са дали своя дан за развитието на селището и са отработили 10 585 трудодни. (38)

На 27.12.1943г. започва да работи Радиотранслационен възел, монтиран е 200-волтов усилвател, а по централните места на Павликени са поставени 8 бр. високоговорители. Същата година селището разполага вече с около 200 телефонни поста.(39)

За 65 години – от Освобождението до 1943 год., Павликени съществено променя своя градоустройствен облик и от малкото селце с турските коптори израства околийски център с нови частни, административни и обществени сгради, с голям търговски площад, с павирани улици, с пет училищни сгради, модерен театър, фабрики и търговски обекти. Най-емоционално и същевременно достоверно това израстване на Павликени са описали съвременниците и жителите му Р.Русанов и Ив.Ванев:

“... И действително, днес след 60 години Павликени по нищо не прилича на село – гиздаво стъкмени къщи, малки дворове, тротоари, шосирани улици, оживен център, развита търговия, просветни учреждения – пълна гимназия, Коларо-бъчварско училище, Девическо практическо училище, Земеделско училище – и с другите си учреждения Павликени има истински вид на град. Та кой външен посетител на Павликени не е възкликнал и не е признал правото му на град! Кой от висшата власт не потвърждава горното! Широк център, с високи здания, с бетонови алеи, посадени с канадски тополи, с електрическо осветление, то по нищо не може да се сравни с околните села. Сега се водоснабдява.

Ароматът на цъфналите градини, каквито има във всеки двор, синевината на високото небе, далечината на Балкана, бързината на миновачите, веселото жужене на пчелите, радостното прехвъркване на птичките е в хармония с благоустроеността на Павликени и всичко вкупом създава едно особено настроение у гостите му, което настроение остава за дълго неизлично от паметта им. На идещия за Павликени пътник още от далеч през очите ще изпъкнат: зданията на гимназията, Основното

училище, Популярната банка, чиято кула иска да съперничи с камбанарията, двата театъра, Земеделското училище и Опитното поле, Ловния дом, зданията в центъра и други. От дето и да пристига пътник още с влизането в Павликени, ще му направят силно впечатление първите здания. Така, идещият от изток ще мине между Опитното поле, Земеделското училище, Медицинската и Ветеринарната лечебници, идещият от север ще мине покрай Брашнената и Циглената фабрики и Електрическата централа “Крепост”, идещият от юг ще мине почти през гарата и край Маслодайните фабрики и край Брашнената фабрика “Мусала”. Идещият от запад ще мине край Краватната и Оцветната фабрики.

Изкачи ли се човек на северната – непосредствено до Павликени – височина “Картала”, ще остане възхитен от хубавата, широка и красива гледка. На юг прави улици, гиздави здания – Павликени, на североизток зелено плато – лозя, далече на север – тъмно зелен фон – гора, а на всички други страни златожълти поля с тежки и узрели житни класове...”(40)

През лятото на 1943год. общинската управа в Павликени изпраща специална делегация до министъра на вътрешните работи и народното здраве П.Габровски, с молба и официално изложение за обявяване на Павликени за град. Делегацията, приета от министъра на 26. Юни 1943г. е била в състав: Михаил Петров – кмет на Павликени, Петко Балкански – народен представител от Плевен, ген. Рашко Атанасов от В.Търново, Атанас Цветков от с.Батак, свещ. Иван х.Станчев от Павликени, д-р Рачо Рачев – рентгенолог в Кооперативната болница и д-р Илия Желязков – зъболекар. В Изложението си до министър Габровски павликенчани не без самочувствие посочват постиженията си в сферата на благоустрояването: - селището има изграден модерен водопровод и помпена станция; - улиците и кварталите са електрифицирани с 18 км ел. мрежа, поставена в по-голямата си част на железобетонни стълбове; - по улиците и площадите са поставени 25 км бетонни бордюри, голяма част от улиците са шосирани, а през същата година се павира главната улица от площада до ж.п. гарата; (41)

През 1943год. в Павликени вече има изградена Опитна земеделска станция с 600 дка опитно поле и Районна кооперативна винарска изба с капацитет 3 млн.литра. Павликенската гара по сточен трафик е 12-та в България и първа по износ на вино. В селището има около 800 фирми – 430 търговски, 328 занаятчийски и над 10 индустриални. Павликени е търговски и стопански център на 33 села с население над 80 хил. жители.

Изложението на кмета на Павликени Михаил Петров до министър Габровски със заслужено самочувствие завършва с изречение:

“...Павликени е вече град, молиме за Министерско Постановление, за да се узакони това му фактическо положение. “ (42)

Благоустрояването на Павликени, цялостното му обществено-икономическо и политическо развитие, както и увеличеното население, го утвърждава като стопански и културно-просветен център на околните

селища. Всичко това дава основание на тогавашния Министерски съвет със 72 Постановление от 29 юни 1943год. да обяви селото за град под името Павликени, а Павликенската селска община се признава за градска такава. Официалното съобщение за това е в Държавен вестник, бр.153 от 12 юли с.год. В обедната си програма на 27 юни 1943г. Радио София известява, че най-новия град на България е Павликени.

Б Е Л Е Ж К И :

1. Р.Русанов и Ив.Ванев,“Павликени и Павликенският край” Библиотека “Нови хоризонти”, София, 1940 г.; Сб.”Павликени и Павликенския край”, Изд.на ОФ, София, 1977г.; Сб.”Павликени в миналото и днес”, Изд. В.Търново, 1998 г.; Цонева Н., “Страници от историята на Павликени”,Изд. на СУ “Св.Кл.Охридски”, София, 1999 год.;
- 2/. Държавен архив – В.Търново, “Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1894 – 95 год, стр.6, Книгопечатница “Фъртунов”, В.Търново, 1895 год.;
- 3/. Регионална библиотека “П.Р.Славейков” - В.Търново, В-к. “Павликени”, год.І, бр.3 от 25.12.1928 г., “Из миналото на с.Павликени” – спомени на х.Стоян Дончев;
- 4/. Исторически музей–Павликени, Осн.фонд “Документи”, инв. №196, “Родословие на семействата Хаджи Славчеви от гр.В. Търново”, Печатница “Художник”, София 1934 год.;
- 5/. Панайотова К., “Стопанската структура на Павликени през периода 1878-1945г.”, С”Павликени в миналото и днес”, гр.В.Търново, 1998 год., стр. 92-94;
- 6/. Държавен архив –В. Търново, ф.643-к, оп.1,а.е.17,стр.5-8, Летописна книга на църквата “Рождество Пресвята Богородица” – Павликени;
- 7/. Р.Русанов и Ив.Ванев, Цит. Съч..... стр. 139 –140;
- 8/. Държавен архив –В.Търново, “Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1899-1900 год. на Търновския окръжен управител Ив.Т.Драсов”, Търново, Скоропечатница “Х.Т.С.Фъртунов”, 1900г., стр.9;
- 9/. Сп.”Минало”, Изд. ЕООД “Юруков”, кн.4 от 2000год., Цонева Н., “Железопътната гара – важен фактор за развитието на Павликени през първата половина на ХХ в.”, стр. 49-63;
- 10/. Цонева Н., “Страници от историята на Павликени”, Изд. СУ “Св.Кл.Охридски”, София, 1999г., стр.366;
- 11/. Пак там, стр.250-270;
- 12/. В-к. “Павликенски глас”, год.І, бр.4 от 1.1.1929 год.;
- 13/. Коев Ст., “Учебното дело през годините”, Юбилеен вестник “50 години град Павликени”, м.юни 1993 год.;
- 14/. Р.Русанов и Ив.Ванев, Цит. Съч.....стр. 161;
- 15/. Държавен архив – В.Търново, ф. 502, оп.1,а.е.1,л.3г,4,4г;

- 16/. Р.Русанов и Ив.Ванев, Цит. Съч.....стр. 162;
- 17/. Исторически музей – Павликени, Н.-сп.ф.,инв.№1550, “История на СПУ “Бачо Киро” – материали по повод 50 год. юбилей на уч-ще,1970г.;
- 18/. Държавен архив – В.Търново, ф.502, оп.1, а.е.1,л.64-66;
- 19/. В-к.”Павликенски глас”, бр. 36-37, 21 август 1929 год.;
- 20/. Държавен архив – Велико Търново, ф. 788-к, оп.1, а.е. 1-9, “Протоколни книги от заседания на учителския съвет на Коларобъчварско училище – Павликени”;
- 21/. Исторически музей – Павликени, Н.сп.ф., инв.321, “Доклад на инж. М.Кенаров – директор на СПТУМ – Павликени по повод 50 год. юбилей на училището”;
- 22/. Държавен архив – Велико Търново, ф. 502, оп.1, а.е.1, л.1-69 и а.е.2, л.70-73; Вестник “Павликени, год.ІІІ, бр.68-69 от м.юли 1939 год.;
- 23/. По данни на Централното статистическо управление;
- 24/. Сб.”Народна култура на балканджиите”, Изд.ЕМО”Етър” – Габрово, том ІІІ,2002г., Цонева Н., “Балканджиите като участници в демографските промени на Павликени след Освобождението”;
- 25/. Исторически музей – Павликени, Теренни проучвания в сем. Ганеви и спомени на Стефан Мянков , Родословно дърво на Ганевия род;
- 26/. Станев, Мянко Г., “Бързо се създаде на времето Павликени” – спомени, В-к.”Павликенски глас”, год. ІV, бр.25 от 23.06.1993 год.;
- 27/. Държавен архив – Велико Търново, ф.90, оп.4, а.е.321, 774, 776, 778, 802 ,806,807,899,1026,1271,1421;
- 28/. Цонева Н., “Тракийските бежанци в Павликени – произход, съдба, адаптация”, сп.”Минало”, изд.ЕООД”Юруков”, кн.1 от 2004 год.;
- Тужаров Дим., “Село Търново, Одринско”, София 1983год.
- 29/. Исторически музей – Павликени, Н.сп.ф./докум. Инв.№ 1920;
- 30/. Исторически музей – Павликени, Н.сп.ф./докум. Инв.№ 1921;
- 31/. Исторически музей – Павликени, Н.сп.ф./докум. Инв. № 1919;
- 32/. Русанов и Ванев, Цит. Съч..... стр. 154;
- 33/. В-к.”Павликенски глас”, бр. 29 от 6 март 1931год.;
- 34/. Държавен архив-В.Търново,ф. 266-к, оп.1, а.е.114, 115, 118;
- 35/. Пак там
- 36/. Пак тама.е.115, 116, 117 ;
- Русанов и Ванев, Цит. съч..... стр. 144;
- 37/. Държавен архив – В.Търново, ф.266-к, оп.1, а.е.118;
- 38/. Пак тамоп.2, а.е.2;
- 39/. Пак там.....;
- 40/. Русанов и Ванев, Цит.съч.....стр.246-247;
- 41/. В-к. “Северен глас”, год.ІV, бр.92-93 от 5 юли 1943 год.;
- 42/. Пак там

НЕЛИ ЦОНЕВА
ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ -
ПАВЛИКЕНИ

ПЪТЯТ НА СЕЛО ПАВЛИКЕНИ КЪМ ГРАДА / РЕЗЮМЕ /

Периодът от 1878г. до 1943г. е един от най-интересните и най-интензивните периоди на развитие в многовековната история на Павликени. За тези 65 години селището преминава през етапите на сериозно стопанско развитие, многократно се увеличава броят на жителите му, настъпват съществени обществено-политически изменения, променя се социалният облик на Павликени.

Предмет на настоящата тема е развитието на селището от гледна точка на строителството и архитектурата – кога и как са построени първите обществени сгради, как се оформят жилищните квартали, етапите на благоустрояване, както и настъпилите промени в бита на хората. Промените в градоустройствения облик на Павликени са и едно от неуспоримите доказателства за предприемчивостта и трудолюбието на местното население.

Първите десетилетия след Освобождението на България от османско владичество са особено важен период в цялостното историческо развитие на Павликени. Това са трудни и съзидателни години, когато е трябвало да се преодолее вековната изостаналост и да се положат основите на едно качествено ново социално–икономическо обществено развитие. През тия първи години са построени църквата, сградите на училищата, опитното поле, болници, банки, много занаятчийски и търговски обекти.

Благоустрояването на Павликени, цялостното му обществено-икономическо и политическо развитие, както и увеличеното население, го утвърждава като стопански и културно-просветен център на околните селища. Всичко това дава основание на тогавашния Министерски съвет със 72 Постановление от 29 юни 1943год. да обяви селото за град под името Павликени, а Павликенската селска община се признава за градска такава. Официалното съобщение за това е в Държавен вестник, бр.153 от 12 юли с.год. В обедната си програма на 27 юни 1943г. Радио София известява, че най-новия град на България е Павликени.

The period from 1878 to 1943 is one of the most interesting and most intensive periods in the development of the many-century history of Pavlikeni. During those 65 years the settlement went through the phases of a serious economic development, multiplied the number of its inhabitants; essential social and political changes took place. The social aspect of Pavlikeni changed.

Subject of this theme is the development of the settlement from the point of view of construction and architecture – when and where the first public edifices were built, how the housing estates were formed, the phases of the development of the public services, as well as the changes in the people's lifestyle. The changes in the urbanized appearance of Pavlikeni are some of the irrefutable proofs of the enterprise and diligence of the local people.

The first decades after the Liberation of Bulgaria from the Ottoman rule are an extremely important phase in the overall historical development of Pavlikeni. Those were difficult and creative years, when the centuries – long backwardness had to be overcome and the foundations of an entirely new social and economic development to be laid down. During those first years the church, the premises of the school and the sample field, hospitals, banks, a great number of craft and trade shops were built.

The urbanization of Pavlikeni, its overall social, economic and political development, as well as the increased population strengthened its position as an economic, cultural and education center of the nearby settlements. All this gave the Council of Ministers at that time reasons to announce the village to become the town of Pavlikeni with Decree 72 from June 29, 1943 and the municipality of Pavlikeni was recognized as urban. The official announcement for this was made in the official gazette, issue 153 from July 12, 1943. On June 1943 Radio-station Sofia announces in its noon emission that the newest town in Bulgaria is Pavlikeni.

Neli Tsoneva